

Szerencsés Károly

Pium desiderium

Magyarország történelme bővelkedik drámai eseményekben, fordulatokban. Gyakori az is, hogy egy-egy ilyen fordulat lényege néhány napba sűrűsödik össze. Tudjuk, hogy Mohács óta ezek a drámai fordulatok a legszorosabb összefüggésben vannak a külső hatásokkal, amelyekkel szemben Magyarországnak már nem maradt ereje, mozgástere, levegője a sikeres ellenállásra. A 20. század végéig ezek a külső körülmények – rövid időszakoktól eltekintve – konkrét hódoltságot, alávetettséget, megszállást is jelentettek. Mondjuk ezt annak ellenére, hogy természetesen tudjuk, milyen különbségek voltak a török hódoltság, a nyílt Habsburg-abszolutizmus vagy éppen az Erdélyi Fejedelemség és az Osztrák–Magyar Monarchia korszakának viszonyai között. A lényeg mégis a nemzet szabad akarátú döntéshozatalának korlátozása volt.¹ Ez ellen folytatott szívós ellenállást a magyarság, s folytat még ma is, amikor az Európai Unió részeként próbál ellenállni olyan döntéseknek, amelyekről történelmi tapasztalatai napnál világosabban mutatják, hogy rossz irányba vezetnek. A történelem mutatja meg, hogy miként kell jól dönteni, s időben, s miként kell szabadulni a kegyes, teljesíthetetlen vágyaktól, óhajoktól.²

A *pium desiderium* jegyében a szívós ellenállásnak is voltak felemelő nagy győzelmei és tragikus bukásai. Ezek általában szabadságharcok voltak, mint a Rákóczi Ferenc vezette felkelés vagy az 1848–1849-es és az 1956-os küzdelem a hazáért és a szabadságért. Kissé félrevezető, de az egyszerűség kedvéért nevezzük az alávettség ellen lázadókat kurucoknak. (Aztán – a túlélőket – bujdosóknak.) Vagyis szabad akarátú döntés mégiscsak volt és van mindig, csak ez konfliktusokkal, vagyis veszélyekkel, akár végzetes következményekkel is járhat. Személyes sorsokra,

¹ Jellemző közép-európai paradoxon, hogy a nemzeti törekvések időnként szembementek a modernizációs tendenciákkal (lásd például a vármegyei rendi ellenállást). De összességében a nemzeti ellenállás mindig kijegecsedett az általános emberi haladásért – demokráciáért, szabadságért – vívott nagy küzdelmekben (1848, 1956).

² E dolgozat 2022 augusztusában íródott, amikor a „kegyes vágyakról” – immáron háborús körülmények közepette – brutális körülmények között derült ki, hogy teljesíthetetlenek.

de a haza sorsára is. Ez teszi olyan nehézé a tisztánlátást és a jó döntéseket is. Az utolsó ilyen drámai fordulat a „rendszerátalakításnak” nevezett folyamat volt 1989–1990-ben. Meggyőződésünk, hogy ez sikeres fejezet a magyarság történetében, holott néhány alapvető mutatóban – legfontosabb a demográfiai helyzet – eddig nem hozott eredményt.

El kell mondani, hogy a magyarok, s főleg Magyarország lakói közül Rákóczi idején, 1848–1849-ben, sőt 1956-ban és 1989-ben is voltak a másik oldalon is. Nem is kevesen. Legyenek ők a labancok. Nem kétséges számunkra, hogy nem a jó oldalon álltak. Emócióktól mentesen azonban meg kell jegyezni, hogy állásfoglalásuk mellett szóltak érvek. Mostani témánk szempontjából ezek közül a legfontosabb az a nézet, hogy Magyarország végtelenül meggyengülve, a magyarság tragikusan megfogyva – független államként – nem képes ellenállni a külső birodalmi hódításoknak. Ebből kifolyólag a számára legkedvezőbb helyzetet kell elérni egy szövetségi rendszerben, amely egyben fejlődést és védelmet is biztosít.³ Rákóczi idején a fenyegető még az oszmán (török) birodalom volt, aztán viszont – a reformkor nagy felismerései! – a formálódó és egyre erősödő nagy szláv (orosz) birodalom. Ennek cárja 1814-ben már Párizsban triumfált, de 1815-ben még ő jött el a híres bécsi kongresszusra. A reformkorban megfogalmazódott azonban egy másik félelem is: a germán érdek, sőt „faj”⁴ egyre agresszívebb terjeszkedése Közép-Európában, s így Magyarországon is. Emlékezetünkéből soha ki nem törölhető szimbolikus pillanat volt – napokba sűrítve is –, amikor le kellett tennünk a fegyvert Haynau (német) és Paszkievics (orosz) csapatai előtt.⁵

A megmaradás vagy a nemzethalál a 18–19. század fordulóján szinte egyenlő eséllyel szerepelt a magyar közgondolkodásban.⁶ Az előbbi választották eleink, s annak jegyében küzdöttek ki értelmes kuruc-labanc összekacsintással az 1848. évi áprilisi törvényeket, majd a „kiegyenlítést” 1867-ben. A nagy kacsintgatásban benne volt, hogy túl sokat engedtek, de összességében volt ebben logika. Kár, hogy kuruc és labanc az első perctől egymásnak esett a koncert – pénzért, pozícióért, rangért, címért –, s így a legjobb időket is elfecséreltük ostoba belharcokra. Nagy tanulság volt ez, mert a döntő pillanatban – 1914-ben – nem volt meg a szabad

³ A rendszerátalakítás után ilyennek látszott az Európai Unió és a NATO. Így látszik még a jelen pillanatban is, bár mindkét szervezetnek vannak olyan törekvései, amelyek veszélyeztetik Magyarországot – és számos más állam – szuverenitását és biztonságát.

⁴ Miként a korszakban is, a kifejezést „nép, népcsoport, nemzet” értelemben használjuk.

⁵ Természetesen ismerjük a világhíres fegyverletétel konkrét körülményeit, azt azonban nem lehet kétségbe vonni, hogy – bár a fegyvert ott az oroszok előtt tettük le – a háborút a Habsburg Bécs ellen vesztettük el.

⁶ Utóbbit kívülről is állandóan hangoztatták. Az alaphangot ehhez Herder híres „jóslata” adta meg.

akaratú döntéshozatali képességünk. A birodalom központja ellenében kellett volna döntenünk, mint 1703-ban, 1848–1849-ben, 1956-ban.⁷ Iszonyú dilemma volt, felfoghatatlan felelősség. Egy kérdés döntött az ország sorsáról. Háború vagy béke? Háború lett, s vele odalett az ország. Nem érintjük most Tisza István döntésének hátterét, a Károlyi Mihály nevével fémjelzett „konceptiót”, legfeljebb csak annyira, hogy megbízni azokban, akik véleményünket semmibe veszik, törleszkedni olyanokhoz, akik lenéznek minket, és csak zsákmányt látnak értékeinkben, nagy hiba. A *pium desiderium* – a sok kegyes és teljesíthetetlen óhaj (vágy) – nagy tragédiát okozott. A bűn mindig hiba, akkor is, ha a cinikus Talleyrand vagy maga a nagy Napóleon nem morális megfontolások alapján mondta így.⁸ Ebből lett Trianon. Viszont már ott voltak a kommunisták, Kun Bélával az élen, a legeminensebb labancok, akik mindjárt a proletár világállam provinciájává fokozták volna le az országot. Utódaik beérték a szovjet birodalom (szocialista világrendszer) provinciájával is. Rákosi Mátyás is (1949), Kádár János is (1956). Csak ők legyenek a helytartók. Persze szigorúan a magyar nép fejlődése és védelme érdekében. (Mert nagy az elmaradottság, és mennyi az ellenség!)

A vázolt dilemmák abban a korszakban is élénken éltek a magyar politikai közéletben, amelyről ez a dolgozat is szól. Az ország ekkor sem volt szuverén. Bár egy változó területű része jogilag független volt,⁹ 1944. március 19-e óta német megszállás alatt állt. Mivel a német megszállást formailag „segítségnyújtásnak” minősítették – ezt tette a magyar államfő és az új kormány, valamint az erősen megrostaált parlament is –, a történetírás, s főleg annak erősen átpolitizált része vitatja a szuverenitás hiányát. E vitában érvelni most nincs mód, de álláspontunkat rögzíteni kell. Szuverénnek minősíteni egy államot, amelynek területén teljhatalmú politikai és katonai (rendőrségi) megszálló hatóságok tevékenykednek, még ha akadt is velük együttműködő magyar közigazgatás (kormánytól a községi jegyzőig), tévedés. Lehet jóhiszemű tévedés (az összefüggések és a körülmények felületes ismerete miatt), és lehet rosszindulatú tévedés, amely szándékosan kívánja felnagyítani

⁷ A Rákóczi-szabadságharc és 1848–1849 idején is az Országgyűlés jóváhagyásával mondták ki Magyarország „függetlenségét”. Ez formailag a Habsburg–Lotharingiai-ház trónfosztását jelentette, mert a Magyar Királyság *de jure* független állam volt. 1956-ban ilyen döntés nem született, de a népakarat talán mégis ekkor volt a leghatározottabb e téren.

⁸ Ennek ellenére azóta is számtalanszor elkövették és elkövetik mindkét hibát.

⁹ 1921-ben a Habsburg–Lotharingiai-házat újra megfosztották a magyar tróntól. A „változó területen” azt értjük, hogy a trianoni döntést jogilag igen, de semmilyen más tekintetben nem fogadta el Magyarország. Így az elcsatolt területeket úgy jelezték, hogy „jelenleg román – csehszlovák, jugoszláv, osztrák – megszállás alatt” stb. 1921-ben népszavazással, 1938 és 1941 között nemzetközi döntőbíróóság, illetve katonai akció révén kerültek vissza Magyarországhoz jelentős területek. Viszont 1944 őszén a szovjet hadsereg délkeleten már mélyen bent járt az ország területén.

a magyar állam (a magyarság) erkölcsi felelősségét. E szándékával számoljon el mindenki maga, ha képes rá.¹⁰

Akárhogy is van, nyilvánvaló, hogy a legfőbb felelősség az államfőé. A parlamentet a megszálló hatóságok „megtisztították”, azaz az összes ellenzéki képviselőt (a nyilasokon kívül) és számos kormánypártit, függetlent is letartóztattak. Aki tudott, illegálisba vonult. A miniszterelnök semleges követségre menekült. A közigazgatás személyi állományát – főleg a vezető pozíciókban – kicserélték. A sajtószabadság megszűnt. Megkezdődött a magyar állampolgárok gettókba gyűjtése, majd deportálása a megszállók birodalmába.

Ami történt, az új kormány felelőssége is. Ezt Horthy nevezte ki, s élére megbízhatónak vélt emberét, Sztójay Döme szolgálaton kívüli altábornagyot állította. Ez is a megszállók ultimátuma volt: amennyiben március 22-e hat óráig nem alakul meg az új kormány, és nem ad ki nyilatkozatot, hogy a német csapatok barátságból és segítségnyújtás céljából, a magyar kormány kérésére jöttek be az országba, Magyarországot ellenséges megszállt területté nyilvánítják, ennek minden következményével.¹¹ Március 22-én összeült a palament, három percre. Az üléseit bizonytalan időre elnapolta. Ezt követően május 24-én 80 percre; május 25-én 84 percre; május 26-án 5 percre; június 2-án 10 percre; szeptember 21-én 91 percre ült össze a képviselőház. Május 24-én hangzott el a „legfelsőbb kézirat” Sztójay Döme kinevezéséről miniszterelnökké. Maga Horthy írta alá, Sztójay ellenjegyezte. (Már több mint egy hónapja hivatalban volt...) Ez így volt törvényes. „Éljen a kormányzó!” – hangzott a házban. Nyilván azért, mert a nehéz helyzetben is vállalta az államfői feladatokat.

Sztójay május 24-én mondta el bemutatkozó beszédét. Ebben kifejtette, hogy az országra, a közvéleményre, a magyar népre és a törvényhozásra kíván támaszkodni. Ellenségnek a „kultúremberiség legnagyobb ellenségét”, az orosz bolsevizmust nevezte meg. Jellemző fordulattal élt: „Győznünk kell és győzni fogunk, mert különben elpusztulunk.”¹² Ez majdnem nyilas jelszó volt, bár a nyilasok nem vettek részt a kormányban. Sztójay világosan fogalmazott: „A magyarság hálatelt, legmélyebb kívánságai szállnak Adolf Hitler és nagy népe felé.” Végére is megszálltak.

Sztójay Döme miniszterelnök – saját elmondása szerint – arra törekedett, hogy megnyerje a németek bizalmát. Ezt szolgálta „kormányzása”, illetve a német megszállók intézkedéseinek eltűrése. És ha ez megtörténik, a németek majd kivonulnak

¹⁰ Ez nem jelenti azt, hogy a morális felelősséget teljes egészében elhárítanánk.

¹¹ Felrémlik a szemünk előtt Andropov és Nagy Imre híres jelenete, amikor a szovjet követ követeli, hogy a magyar miniszterelnök írja alá a „szovjet segítségnyújtás” iránti kérelmet tartalmazó levelet az Országházban. Nagy Imre ezt nem volt hajlandó megtenni. Végül Hegedüs András írta alá.

¹² Parlamenti napló, 1944. május 24. 244.

az országból, helyreáll a szuverenitás. Horthy is erre az álláspontra helyezkedett. Júniusig mindössze kétszer hagyta el a királyi várat. Passzívan szemlélte az eseményeket. Ő is úgy vélte, hogy az adott helyzetben csak két választás van: vagy a németek, vagy az oroszok. „Ha az orosz beözlönlene az országba, az még rosszabb volna” (mint a német megszállás – *Sz. K.*) – hangoztatta az 1944. március 19-i koronatanácson.¹³ Bethlen Istvánt más szempontok vezérelték: szerinte a Sztójay-kormány politikája a „bolsevizmusnak veti meg az ágyat Magyarországon, amellyel szemben – úgy mint 1918-ban –, újból elzúllik a nemzet ellenálló ereje, úgyhogy kitörésének majd sem az állam rendfenntartó szervei, sem polgárainak erkölcsi fegyelmezettsége nem lesz képes gátat vetni”.¹⁴ Bántóan pontos elemzés.

A politikai elit és a vezető intelligencia között e kérdésben ellentétet látunk: az értelmiségben erősebben élt az illúzió, hogy e két dominancia nélkül is lehet élni Közép-Európában. Szabó Dezsőtől Németh Lászlóig számtalan formában élt a „harmadik út” reménye. Ugyancsak megnehezítette a döntést a trianoni békediktátum revíziójának széles társadalmi igénye és elfogadottsága. Pontosabban az egyes nagyhatalmak ehhez való viszonya. Nyilvánvaló, hogy ez is a németek mellett szólt. Paradoxon, de igaz, hogy bénítólag hatott a helyes döntés meghozatalára Magyarország sikeressége a régióban. Függetlenségének, szuverenitásának, s ezzel alkotmányosságának látszata. A félreeső Bulgáriát leszámítva kizárólag Magyarország volt képes jelentős területi gyarapodásra, s ráadásul 1944. március 19-ig még politikai berendezkedését is megőrizte. Körülöttünk megszűntek olyan államok, mint Ausztria, Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia; jelentős területi veszteségeket szenvedett Románia; megszállták Görögországot is. Eltűnt a térképről az önálló Litvánia, Észtország, Lettország; megcsonkították Finnországot is. A siker bizony néha erősebben tart fogva, mint a kudarc. Így járt Horthy Miklós, de vele a magyar vezető intelligencia is. Ehhez járult hozzá az a vágy és elképzelés, hogy Németország még a teljes összeomlás előtt képes megbontani a Szövetségesek egységét, „különbékkére” lépve a Szovjetunióval vagy az angolszászokkal.

Ami legalább ilyen fontos volt, az az illúzió, hogy az angolszász hatalmaknak fontos Közép-Európa, benne Magyarország, s ennek megfelelően egy balkáni partraszállással elérhető a szovjet megszállás nélküli fegyverszünet, ezzel megmenthető az ország és annak politikai berendezkedése is. Teherán után azonban – ahol eldőlt, hogy Normandiában lesz a második front – ennek kevés volt az esélye, de makacsul tartotta magát a remény, hogy akár Itáliából Szlovénián át, akár a Balkánról,

¹³ Horthy Miklós titkos iratai 1962: 427.

¹⁴ Horthy Miklós titkos iratai 1962: 458.

esetleg légi úton előbb érhetnek ide az angolszászok, mint a Vörös Hadsereg.¹⁵ Ezzel magyarázható Kállay egész politikája, a kapcsolatok keresése a Nyugattal, az előzetes fegyverszünet stb.¹⁶

Ezek a főbb meghatározó tényezők befolyásolták a döntéshozókat lényegében a háború kitörése óta. És ezek magyarázzák azt a bizonytalanságot is, amely a háborús részvétel felülvizsgálatát akadályozta. Egészen az utolsó pillanatig, s még tovább, amikor már késő lett. Az „utolsó pillanat” elérkezte akkor vált nyilvánvalóvá, amikor a román átállás után elodázhatatlanná vált a magyar kapituláció. Ellenkező esetben az egész ország harctérre válik, aminek beláthatatlan következményei lesznek. Szeptember–októberben a magyar politikai (és katonai) elit¹⁷ még mindig ingadozott. Német erőátcsoportosításban bízott (meg is történt, de csak a pusztítást fokozta, a győzelemre semmi esély nem maradt), valami csodában, váratlan fordulatban. Az ilyen hiedelmeket erősítették a fals vagy rosszul értelmezett diplomáciai források, amelyek közül most két táviratot idézünk. A felületes vagy rosszul értelmezett diplomáciai táviratoknak nagy hagyománya volt Magyarországon, elég csak Barcza György híres jelentésére gondolni, amely – meggyőződésünk szerint – Teleki Pál öngyilkosságának közvetlen kiváltó oka volt.¹⁸

Parcher Félix stockholmi „ideiglenes ügyvivő”¹⁹ 1944. augusztus 21-én azt jelentette Budapestre, hogy a szövetségesek megállapodása szerint a dél-német, osztrák és magyar területeket az USA ellenőrzése alá fogják vonni.²⁰ Bizonyos fokig érthető, hogy sokan belekapaszkodtak az ilyen „értésülésekbe”, hiszen személyes sorsuk is

¹⁵ Több kötetnyi publikált dokumentum bizonyítja, hogy az angolok és az amerikaiak ezt a reményt eléggé álnok módon táplálták is egészen a német megszállásig.

¹⁶ Ma már tudjuk, hogy reális esély erre már nem volt. Repülőgépről mindössze három embert dobtak le 1944. március 16-án. A magyar politikai és katonai elit nem volt fogékony e jelképes misszió fogadására. Főképp, hogy a csomagjukban a „feltétel nélküli megadás” szerepelt... A misszió sorsát érzékletesen írja le KOVÁCS 1979.

¹⁷ Ebbe nem értjük bele a nyilasokat és a nemzetiszocialista elemeket.

¹⁸ Barcza 1941. április 2-i távirata azt tartalmazta, hogy Nagy-Britannia hadat fog üzenni Magyarországnak, ha az részt vesz a Jugoszlávia elleni hadműveletekben.

¹⁹ Svédország nem ismerte el legitimnek a Sztójay Döme vezette kormányt, így annak külképviseletét sem. Parcher Félix 1907-ben született Kassán, és 1956 májusában hunyt el Limerickben, Írországbán 49 évesen. Karrierdiplomata volt, korábban a római magyar követség tanácsosa, aradi konzul is. Stockholmi ügyvivőnek I. osztályú titkári rangban 1944. július 1-jén nevezték ki (*Külügyi Közlöny*, [1944], 3.). A szövetségesek véleményét az Amerika Hangja rádióadó július 16-án úgy fogalmazta meg, hogy Parcher „a németek lakája”, működése nem lesz hosszú életű. Ullein-Reviczky Antal korábbi követ – aki a német megszállás utáni magyar kormányt nem ismerte el, és „disszidált” – feljegyzése szerint Parcher viszont a háború végén a követséget „önként átadta” neki. ULLEIN-REVICKY 1993: 299.

²⁰ Magyar Nemzeti Levéltár (MNL), Országos Levéltár (OL), K 63-1944-31 (1944. augusztus 21.).

nagyban függött a háború lezárásának körülményeitől. Parcher védelmében el kell mondani, hogy közölte azt is: „Fenti információkkal bizonyos fokig ellentétben áll az itteni sajtóban napvilágot látott hír, miszerint a szövetségesek Ausztriát egészen külön elbánásban szándékoznak részesíteni és közös angol-amerikai-szovjet felügyelet alá fogják helyezni.”²¹

Szeptember 15-én, tehát a legkritikusabb időszakban, amikor Horthy legszűkebb bizalmasai, élükön Bethlen Istvánnal már meggyőzték a kormányzót, hogy fegyverszünetet kell kérnie a Szovjetuniótól, Parcher arról jelentett, hogy Stockholmban német–szovjet „különbéke-tárgyalások” folynak. Nem állítjuk, hogy közvetlenül ennek a táviratnak lett az a következménye, hogy a kormányban, a vezérkarban, a parlamentben stb. még ekkor is láttak esélyt a háború „kedvező” befejezésére, de befolyásolhatta a döntéseket. A vezetésben ugyanis a legteljesebb bizonytalanság és széthúzás mutatkozott. A kormány híres 1944. október 10-i ülésén – s ez egyetlen egyszer fordult elő a két világháború közti időszakban – a kormányzó szándéka, azaz a fegyverszünet ellen foglalt állást.²²

A bizonytalankodók számára „kedvező” lett volna a német–szovjet különbéke, de akár Németország kapitulálása is, mielőtt Magyarországot megszállják a szovjet csapatok. Kedvező lett volna az angolszász megszállás. Sőt, bármilyen hihetetlenül is hangzik, sokan még a német győzelemben is bíztak, vagy legalábbis valamiféle „annexió nélküli békében”. Hangsúlyozzuk, hogy nem a nyilasokról van szó. Ők még csak „készültek”.

A stockholmi „különbéke-tárgyalásokat” a jelentés szerint német részről Von Kleist tábornagy vezette az egyik nagy svéd iparmágnás, Torsten Hernod közvetítésével.²³ A szovjet felet Szemjonov tanácsos²⁴ képviselte. Budapesten – bizonyos körökben – ez a pusztta tény is reményeket keltett. Holott Parcher világosan fogalmazott: „A németek minden területi áldozatra hajlandók lettek volna – szomszédaik kárára –, csakhogy megnyerjék tervüknek a szovjetet.”²⁵ Nyilván voltak, akik elgondolkodtak a németek szövetségesi hűségéről, hiszen a „szomszédok” között volt

²¹ MNL OL K 63-1944-31 (1944. augusztus 21.).

²² HENNYEY 1992: 99.

²³ Torsten Robert Hernod (1885–1957) közgazdasági szakember, vállalatvezető, 1929 és 1947 között a svéd faipari konszern, a Svenska cellulosa AB vezetője. A Stockholmban folytatott német–szovjet tárgyalásokról lásd KLEIST 1961.

²⁴ Vlagyimir Szemjonovics Szemjonov (1911–1992) szovjet diplomata, 1942–1945 között a stockholmi szovjet misszió tanácsosa, később a német ügyek legfőbb irányítója, az első nagykövet az NDK-ban, majd nagykövet az NSZK-ban is (1978–1986), külügyminiszter-helyettes 1955–1978 között. (A dokumentumban Semenovként szerepel.)

²⁵ MNL OL K 63-1944-31. (1944. szeptember 15.).

Magyarország is. Parcher közölte azt is, hogy a tárgyalások semmilyen eredményre nem vezettek, mégpedig a szovjet fél elzárkózása miatt.

Az adott idegállapotban minden ilyen jelentés nagy hatással lehetett a politikai elit tagjaira. Valószínűleg így volt ez 1944 szeptember–októberében is. Míg Magyarországon a német megszállók azt kommunikálták, hogy mindenképpen megállítják a szovjet előrenyomulást – valóban jelentős erőket csoportosítottak át, hatalmas csata bontakozott ki az Alföldön –, addig Svédországban Parcher jelentése szerint a „német újságírók már hetek óta szélteben-hosszában terjesztik egy közeli német-orosz megegyezés hírért, ami – tekintettel a kézzelfogható eredmények hiányára – inkább azt a benyomást kelti, hogy ezek a hírek inkább *pium desiderium* jellegével bírnak, mintsem, hogy komoly értesülések volnának”.²⁶ Ugyanakkor érkeztek a táviratok a német megszállás után „disszidált” nagykövetek – mindenekelőtt Bakách-Bessenyei György és Ullein-Reviczky Antal részéről –, amelyek az azonnali, feltételek nélküli fegyverszünet érdekében folytatott tárgyalások megkezdését sürgették. Súlyos következményekkel járt a késlekedés, s még inkább, hogy a kormányzó és szűk köre szinte teljesen elszigetelődött. A döntés már későn született meg. A magyar politikai elitet – és a társadalom jelentős részét is – megfélemlítették a kegyes óhajok. S ez rettenetes áldozatokkal járt mind emberéletben, mind anyagiakban, ami aztán 45 éves megszálláshoz vezetett. Nem beszélve a morális következményekről. Az előbbieket talán nem voltak elkerülhetőek, de az utóbbi igen. S végülis a végtelen történelmi időben ezen áll vagy bukik minden. A *pium desideriumnak* ezért nincs helye a politikában.

Felhasznált irodalom

- HENNYEY Gusztáv (1992): *Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között*. Budapest: Európa.
 Horthy Miklós titkos iratai (1962). Budapest: Kossuth.
 KLEIST, Peter (1961): *Die europäische Tragödie*. Oldendorf: K.W. Schütz.
 KOVÁCS Imre (1979): *Magyarország megszállása*. Toronto: Vörösváry Publishing. (Reprint 1988, Budapest: Katalizátor Iroda.)
 ULLEIN-REVICZKY Antal (1993): *Német háború – orosz béke*. Budapest: Európa.

²⁶ MNL OL K 63-1944-31. (1944. szeptember 15.).